

alkotások megragadásához. Mindemellett Elliott a retorikai alakzatok és trópusok (többek közt a metafora, az antitézis, az antimetabola és a szinesztézia) működésmódjainak analogikus alkalmazásával véli átformálhatónak az adaptációkutatások elméletalkotását. Bár nem vagyok teljesen meggyőződve arról, hogy a retorikaelmélet jelentené a megoldókulcsot a teoretizáció és az adaptáció problematikus viszonyához, sem pedig arról, hogy a retorikai alapú teoretikus gondolkodás mozdítaná jelentősen előre az adaptációkutatásokat, az előző fejezetek fejtegetéseihez hasonlóan a *Theorizing Adaptation* záró fejezete is számos innovatív, értékes, megfontolandó és követendő megállapítást tartalmaz.

Ez a 315 oldalas hardcore elmélettörténeti és metaelméleti könyv valószínűleg a céhen belül, főként a teoretikus érdeklődésű bölcész tudósok körében találhat tetszésre – jól olvasható a bölcészettudományi elméletek kritikájaként is –, viszont elvontsága és sűrű elméleti ismeretanyaga miatt egyetemi hallgatónak vagy laikusoknak nem ajánlható olvasmány.

— HELIKON —

CSOMÁN SÁNDOR

sandor.csoman30@gmail.com

ORCID: 0009-0001-3522-9054

Brandon CHUA és Elizabeth HO, szerk. *The Routledge Companion to Global Literary Adaptation in the Twenty-First Century*. Routledge Literature Companions. London–New York: Routledge, 2023. 389. doi: 10.4324/9781003038368.

Korunk egyik legnagyobb arthouse filmese, a görög Yorgos Lanthimos öt év után mutatta be legújabb filmjét, a *Szegény párákat*. Az azóta négy Oscart elhódító groteszk sci-fi egy skót regényt adaptál: Alasdair Gray 1992-es azonos című műve Bella Baxterről szól, aki azáltal kap Godwin Baxtertől második esélyt az életre, hogy halott testébe saját, meg nem született gyerekének agyát ülteti be. Bella fejlődéstörténetét számos kontinens (színeken) keresztül ismerjük meg: a szabad, fiatal nő megjárja Európát, Afrikát és Ázsiát, miközben felfedezi testét, szexualitását, a társadalmi normákat, a meghatározó eszméket. Ahogy a protagonista szokatlan

coming of age sztorija, úgy maga az adaptáció is utazásként értelmezhető. Gray regénye Mary Shelley nagyhatású Frankenstein történetét fordítja ki: grandiózus világot épít női főszereplővel, akihez eltérő motivációkat, tulajdonságokat és sorsot rendel. Az inkább Skóciában és irodalmi körökben ismert szerző munkája az adaptáció által került be igazán a tágabb értelemben vett kollektív köztudatba: Lanthimos bizonyos gócpontok megtartása mellett számos szempontból újraértelmezi és átkontextualizálja Gray eredetijét (eltérő nézőpontok, helyszínek, interperszonális viszonyok és befejezés), ahhoz grandiózus vizuális világot rendel – melynek bizonyos elemei a *BioShock Infinite* című videójátékra hasonlítanak –, s ezzel nemcsak saját szerzői életművét, de a regényt is visszameli a kulturális vérkeringésbe. A megnövekedett eladási számok mellett több nyelvre (köztük magyarra) is lefordították, így a film jóvoltából a *Szegény párák* szerepe átpozicionálódott az irodalmi kánonban: az adaptáció relációjában (akár önmagában) kurrens értelmezések tárgyává válik, eddigi relatív lokalitása globális jelenséggé növekszik, „utazása” közben – Edward Said *travelling theory*-ja alapján – újabb és újabb perspektívák nyílnak a szöveg (és a film) felhasználására, újragondolására, átírására.

Hasonló példával indul a Routledge széria újabb kiadása, a *The Routledge Companion to Global Literary Adaptation in the Twenty-First Century*: a két szerkesztő (Brandon Chua és Elizabeth Ho) Bong Joon Ho *Snowpiercer*-ét elemzi. A francia képregényt (*Le Transperceneige*) adaptáló disztópikus thriller átkeretezi az eredeti mozgóató központi kérdéseket (az ökológiai problémák mellett kassztosodás, társadalmi egyenlőtlenségek), a klasszikus hollywoodi stílushoz (Nyugat) dél-koreai színészeket és keleti kulturális kódokat rendel (posztkolonális perspektíva): az adaptálásra nem betűhű, egyik médiumból a másikba való átemelésként, hanem transzformálásként, globális térben értelmezendő, kulturális adásvételként tekint. A két példa híven reprezentálja az Adaptation Studies elmozdulását a 21. századig meghatározó elméleti diskurzusoktól. Az adaptáció nem izolációban történik: minden eddiginél tágabb kontextusa van, ideológiai konstrukciók, társadalmi kölcsönhatások, közösségi élmények által meghatározott, új-média folyamatok által újradefiniált interdiszciplínává vált, melyhez új elemzési és értelmezési dimenziók tartoznak. A tanulmánykötet a vitain-

dító bevezetés után hét fejezetet tartalmaz, melyek egy-egy nagyobb téma alá tartozó esettanulmányokat (*case studies*) jelölnek: az első a kezdetekről, a második globalizációs folyamatokról és transzmedialitásról, a harmadik Shakespeare-adaptációkról, a negyedik genderkérdések hollywoodi reprezentációjáról, az ötödik globalizáció és nemzet kölcsönhatásairól, a hatodik a globalizáció történelmi perspektíváiról szól, míg az utolsó spin-off szekció egy *graphic essay*-ről szóló *graphic essay*-vel zárul. A huszonnégy tanulmány így külön-külön is értelmezhető, ám a szövegek szintézise ad átfogó képet a 21. századi adaptációt meghatározó kérdésekről: a vissza-visszatérő tematikák miatt a szerzők – a széles palettán mozgó témák ellenére – párbeszédbe lépnek egymással.

Az elméleti megközelítés helyett választott inductív elv mentén a Thomas Leitch nyomán az Adaptation Studies 3.0-hoz csatlakozó konstrukciók példákon keresztül artikulálódnak, így bizonyítva az adaptáció terminusának progresszióját. Legyen szó irodalomról, zenéről, filmről, sorozatról, színházról, közösségi videókról, videójátékokról vagy képregényről, a *Global Literary Adaptation in the Twenty-First Century* arra keresi a választ, hogy a posztmodern közegben hogyan változik/változott az adaptáció fogalma, fő kérdései, különös tekintettel a művészetet alapjaiban meghatározó globális kontextusra. A nemzetközi szerzők által tárgyalt alkotások mind történelmi, mind populáris szempontból széles skálán mozognak: ősi, orális narratíváktól Shakespeare-en át egészen a marginalizált csoportokat bemutató posztmodern irodalomig, ókori indiai eposzok újrafeldolgozásától (Nina Paley munkássága) kurrens képregényfilmekig (*Watchmen*, *Hulk*), populáris zenei előadók albumaitól (Beyoncé) 24 órás kísérleti színházig (*The Second Woman*), a film noir-tól (*The Screaming Mimi*) koloniális kérdéseket feszegető science fictionig (*Érkezés*), az amerikai független filmtől (*Premier*) kommersz hollywoodi adaptációkig (*Kőgazdag ázsiaiak*), a videójátéktól (*Castlevania*) YouTube mashupokig.

Az adaptáció területét hosszú ideig leginkább a hűség aspektusa határozta meg, azaz hogyan és milyen mértékben őrzi meg az adaptáció az inspiráció forrásaként használt szöveg gondolatiságát, világát, üzenetét. Ebben a relációban az adaptáció inkább rekonstrukció: az adott mű szellemiségét más médiumba ülteti át, a központi kérdés pedig

az, hogy eközben mely elemeket tartja meg és melyeket negligál. A hűség koncepciója a könyv bevezetőjén túl is megjelenik mint meghaladott, sőt több szempontból korlátolt elv – hisz egy posztmodern adaptáció célja sokkal inkább az, hogy a primer viszonyokat kitágítva inspirálódjon, át- és újraértelmezze, más kontextusba helyezze a választott művet. E gondolat mentén szerveződnek azok a példák is, melyeket a szerzők hoznak: mind-mind olyan hálózatszerű struktúrákra mutatnak rá, melyek jóval többé válnak, mint „egyszerű” médiumok közötti tranzakció. A prezentáláshoz a harmadik fejezetben tárgyalt Shakespeare-drámákhoz tartozó adaptációk tökéletes táptalajt biztosítanak: az angol szerző munkáit szinte mindenütt ismerik, a legkülönbözőbb nyelvekre fordították le, a felhasználási módok száma és módja szinte kimeríthetetlen, ám más-más kultúrkörökben más-más jelentésrétegek rakódhatnak az egyébként egyetemes kérdéseket boncolgató történetekre. A japán *asobigokoro* (játékosság iránti vágy) koncepciója mentén így lesz *Otello* bábokkal eljátszott, gyerekeknek szóló japán mese, VI. Henriket lazán adaptáló anime sorozat vagy napjainkban játszódó *Rómeó és Júlia* manga, de ugyanígy a legkülönbözőbb politikai és társadalmi kontextusokban értelmeződik újra a *Hamlet* (legyen az brazil, indiai vagy nigériai) vagy a *Lear király*. A 21. századi értelemben vett globális adaptáció tehát nem a történet integritásának minél pontosabb megtartására fókuszál, sokkal inkább a felhasználási lehetőségek sokszínűségére, diverzitására – akár úgy is, hogy fundamentális elemeket változtat meg, azaz *retconning*-ot alkalmaz (visszaható folytonosság, mely megváltoztatja a szereplők nemét, szexuális orientációját, központi fordulatot, mellékszálra fókuszál stb., így módosul a történet korábbi értelmezése). Az adaptáció konstrukciója ezáltal sokkal lazábbá válik, amit nem köt gúzsba a hűség vagy a hitelesség: a posztmodern adaptáció nem foglalkozik kőbe véssett szabályokkal, helyette használat alá vonja és saját kreativitásának „játszóterévé” teszi az adaptált materiát.

Az alkotói vízió számos kérdés köré szerveződhet. A kötetben szereplő tanulmányok leginkább olyan példákait említenek, melyek szorosan mai viszonyokhoz köthetőek: posztkoloniális perspektívák, emberjogi szempontok, klímaválság, nemi szerepek vagy queer-kérdések implementálása által lehetőség nyílik más korokban született mű-

vek újrapozicionálására. Nina Paley *Sita Sings the Blues* című animációs filmjében a *Rámájána* ősi szanszkrit ciklusából emelt át történeteket, melyeket önéletrajzi inspiráció mellett a tradicionális női szerepek kritikájának kibontására használ – holott az időszámításunk előtt íródott, hindu kánon meghatározó epikus művéről van szó. Paley ezzel szándékoltan darázsfszékbe nyúl, hiszen az abban megjelenő vallási és filozófiai alapvetéseket hívja ki, átírva azokat saját ideológiai meggyőződése mentén. Ugyanígy jár el Yvette Nolan is, amikor Arisztophanész *A madarak* című drámáját adaptálja: egyrészt a műben megjelenő demokrácia-konceptiót árnyalva a konszenzusalapú demokrácia mellett érvel, miközben a történet jellegéből adódóan érint koloniális kérdéseket (madarak „kiűzetése” saját világukból), továbbá kapitalizmus-kritikát gyakorol (Jack hasznát akar húzni az új, meghódított területből). Jeanette Winterson *Frankenstein-átiratának* (*Frankissstein: A Love Story*) fókuszában a társadalmi nemekhez köthető, poszthumanista, illetve technológiaszkeptikus perspektívák állnak: mai olvasatban a 19. századi gótikus regény a ma realitása, csak a testrészek összerakása helyett az ember nullákból és egyesekből hoz létre új életformákat. Ide csatlakozik Lanthimos filmje is, melyben Bella karaktere sokkal nagyobb hangsúlyt kap, ezáltal a *Szegény páruk* – az 1992-es eredeti kontextusán túl – foglalkozik nemi szerepekkel, a szabadság eszméjével, morális kérdésekkel, társadalmi konvenciókkal és a történelmet alakító ideológiai rendszerekkel.

Meghatározó aspektussá válik továbbá az aktualizálás/modernizálás: a szerzők számos olyan adaptációt említenek, melyek bizonyos elemek át-emelésével a ma problémáit helyezik a középpontba. Ilyen Vishal Bhardwaj *Haider* című filmje, melyben a *Hamlet* settingje az 1990-es évek elnyomó Indiája, de a korábban említett japán Shakespeare-mangák, vagy az eredetileg 1949-es *The Screaming Mimi* útja is, mely adaptációról adaptációra kerül közelebb a 21. századi relációkhoz – olyannyira, hogy az utolsó, 2018-as film (*Un couplet dans le Cœur*) teljesen átírja az eredetiben kijelölt nemi felosztást. Releváns kérdésként merülnek fel az alpmű és az adaptáció között fellelhető különbségek (a reprezentáció síkján) is: Jason Coe tanulmányában a *Hulk* képregény és film közötti relációkat vizsgálja a maszkulinitás vonatkozásában, Christopher Pizzino az HBO *Watchmen*

sorozatán keresztül rassz- és identitáskérdéseket vizsgál, míg Edna Lim a *Kőgazdag ázsiaiak* regény és film karakter- és világbábrázolását („ellentétes, egymással ütköző Ázsiaiak”) hasonlítja össze. A streamingfelületek megjelenésével az eltérések, az adaptációhoz tartozó reprezentációs elvek, identitáspolitikai értékválasztások egyre nagyobb szerepet kapnak: nagy port kavart a 19. században játszódó *Bridgerton*, melyben Sarolta brit királyné színesbőrűként szerepel, de számos esetben vádolták a Netflixet azzal, hogy történelmet hamisít, vagy önkényesen érzékenyít.

A *Global Literary Adaptation in the Twenty-First Century* átszövik az ilyen és ehhez hasonló kritikai narratívák, melyek sokszor a múlt műveire vetítenek rá kurrens kérdésköröket. Az elemzés tárgyául választott adaptációk így a legtöbb esetben provokatívák, más-más unikális, de akár kifejezetten marginális nézőpontokra derítenek fényt: az eredmény meglehetősen eklektikus kép, melybe gyakorlatilag bármilyen felvetés belefér. A 21. századi adaptáció nemcsak attól „határtalan”, hogy az információ az országok között szabadon áramlik, hanem attól is, hogy nem foglalkozik tabukkal, dogmákkal, vallási meggyőződéssel, történelmi hitelességgel. A felmutatott adaptációkban a hűség, az alpmű szellemiségének átélése nem elsődleges szempont. Sőt, sok esetben épp azzal a céllal jön létre, hogy kritika alá vonja, a központi üzenetével, jelentésével ellentétes álláspontot közvetítsen – annak értékelését, a művészi vízió megítélését pedig végérvényesen a befogadóra hagyja.

Az adaptáció kiterjesztésének szükségessége persze nem csak abban gyökerezik, hogy az alkotók szabadabban, tágabb kontextusban, a legkülönbözőbb módokon gondolják újra az eredeti művet. A terület paradigmaváltását indokolja az újmédia által megváltoztatott közeg is, mely új platformokat, médiumokat és formákat biztosít az alkotók számára. A klasszikus adaptációs formák mellett (irodalom–film, irodalom–színház) megjelenik az újmédia (például videós tartalmak), a videójáték vagy a digitális film, melyek tovább bővítik az adaptációs lehetőségek széles tárházát. A tanulmánykötet ennek megfelelően a legkülönbözőbb médium–médium kapcsolatokra hívja fel a figyelmet, melyek sokszor nem egyirányú tranzakcióként (adaptált mű–adaptáció), hanem szerteágazó kölcsönhatások összességékként, egyedi kulturális és társadalmi kontextusok által kitett

transzmediális produktumokként írhatók le. David Pellegrini Cassavetes *Premierjéhez* készült három, formájában és tartalmában is meglehetősen innovatív színházi adaptációt tárgyal: míg az egyik immerzív, mozi és színházi élmény fúzióját kínálja, addig a spektrum másik végpontján egy 24 órás, az eredeti narratíváját nélkülöző produkció áll, melyben egy helyi színésznő száz férfival lép interakcióba egy-egy, a kapcsolat kiüresedését bemutató jelenet erejéig. Matthew Crofts a *Castlevania* játéksorozatot elemzi, melynek köszönhetően a Drakula-történetek – az új médium által – merőben új közegekhez jutottak el, miközben rámutat a videójáték mint adaptációs eszköz előnyeire: a befogadó saját döntéseket hozhat és irányítja a karaktereket, motorikus képességeket fejleszt, interaktívabbá válik az élmény stb. A fejezetben a közösségi médiafelületek adaptációs lehetőségeiről viszonylag kevés szó esik, ám Dorothy Wai Sim Lau meglehetősen rövid tanulmányában a bibliai tematikájú YouTube mashupok szerepét kutatja a részvételi kultúra vonatkozásában. A részletes, szinte minden szegmensre kiterjedő kötet viszonylag kevés hangsúlyt fektet a legújabb online formákra, a tartalomgyártás demokratizálódására és az ebből következő adaptációs kérdésekre, holott azok több szempontból már most áthatják az adaptáció átfogó diskurzusát.

A tanulmánykötet stílusosan egy képregényekről szóló *graphic essay*-vel (metatexttel) zárul, ahol az adaptáció kérdése nemcsak a szöveg tartalmára, hanem annak formájára is kiterjed. Julia Alekszejeva egyedi kísérletével arra hívja fel a figyelmet, hogy az akadémikus közegekben használt tradicionális szövegtípusokat (esszé, recenzió, tanulmány stb.) felválthatja (vagy legalábbis új változót hozhat a képbe) az általa *graphic essay*-ként aposztrofált forma, mely – vizualitásából, hozzáadott kreatív értékéből, illusztratív dimenziójából fakadóan – szélesebb közegekhez juttathatja el a szigorú értelemben vett tudományos publikációkat. A releváns kérdésfelvetés azonban azt feltételezi, hogy az olvasóközönséget vissza lehet nyerni (vagy bővíteni lehet) a képiséggel – holott a valóban a vizualitásba ágyazódó korunkban, a napról napra változó újmédia-térben, melyet az egyre rövidülő tartalmak uralnak, ez egyre kevésbé tűnik reális alternatívának. Sőt, pár éven belül minden valószínűséggel új kötetre lesz szükség: az adaptációs diskurzus negyedik fázisába lép,

melynek egyik központi szereplőjévé válik a közösségi média.

HELIKON

RÁCZ ILDIKÓ MÁRIA

ildiko@raczt.hu

ORCID: 0000-0003-2289-7114

DUKKON Ágnes. *A veszélyes szépség útjai: Eszmék, témák, kapcsolatok a klasszikus orosz irodalom világában*. Budapest: L'Harmattan Kiadó–Uránia Ismeretterjesztő Társulat, 2021. 340.

Dukkon Ágnes könyve egymással párbeszédet folytató tanulmányok révén kínál nagyívű és egyben mélyreható betekintést a 19. század orosz irodalmába. A kötetben szereplő ismeretanyag jelentős része ugyan önálló cikk formájában nyomtatásban megjelent, az egységes koncepció és a friss szakirodalmi források jóvoltából a szerző újszerű perspektívából közelíti meg a tárgyalt témakör számos aspektusát. Dukkon Ágnes izgalmas szellemtörténeti barangolásra invitálja az olvasót: a könyvben a konkrét szövegelemzéseken túl a vizsgált korszak tágabb kulturális, társadalmi és művészeti közege is bemutatásra kerül. A kifinomult elemzési technikának és a *Bevezető*-ben meghatározott elméleti keretek következetes alkalmazásának köszönhetően a szerző hűen érzékelteti a 19. század orosz irodalmának bölcséleti, tematikus és motivikus komplexitását. Az ismertett művek szemantikai mélyrétegeinek és benső értékeinek a felderítéséhez az elemzések során jelentős támpontnak bizonyul a multikulturális és intermediális kapcsolódási pontok feltérképezése. A kötet további erői közé sorolható, hogy írója egyaránt otthon van az orosz és a magyar irodalomtörténet, művészet- és recepciótörténet területén, ennek köszönhetően a két nemzet irodalmi alkotásai között is folyik egyfajta pezsgő szellemi diskurzus. A címben szereplő, Lermontov *Izmail bég* című elbeszélő költeményéből kölcsönzött „veszélyes szépség” fogalma azon esztétikai és etikai dilemmákra is reflektál, amelyek a Szép és a Jó közötti konfliktust jelenítik meg az orosz irodalmi kánonban. Míg a tanulmánykötet első két nagyobb fejezetében az esztétikai, műfajtörténeti, filológiai és komparatistikai vizsgálatok kerülnek előtérbe,